

POLITIČKI RAZVOJ U HRVATSKOJ 1915–1917.

Spomenica Papi 1915.

Skupina visokih hrvatskih i slovenskih crkvenih dostojanstvenika u ožujku 1915. sastavila je spomenicu Papi u kojoj su iznijeli stavove o političkoj situaciji, a njezin sadržaj opisuje ljubljanski biskup Anton Bonaventura Jeglič u svome dnevniku 31. ožujka 1915:

„Prije nekoliko mi je dana ravnatelj (Zadružnog saveza) Traven donio opsežnu spomenicu na Svetoga Oca za hrvatski i slovenski narod. Trebali su je potpisati hrvatski i slovenski biskupi (pri čemu nisu uzeti u obzir ni Maribor ni Trst) i zastupnici raznih vjerskih, socijalnih i političkih društava. U njoj se opisuje odanost Hrvata Rimu, opisuju se njihova politička prava, i ona koja priznaje Beč, opisuje se nepravedni pritisak Mađara i silna opasnost od srpstva koju su odnjegovali austrijski diplomati. Moli se: u slučaju željenoga ishoda, ako Austrija pobijedi: neka se sve hrvatske zemlje i slovenske provincije politički ujedine u okviru Austrije, da nas ni Nijemci ni Mađari ne tlače. Slovenci bi se trebali pridružiti, zato što su katolički narod, čvrsti u vjeri, u moralnom životu i dobro organizirati, tako da bi u toj skupini izvanredno pojačali katolički element. Ako, na našu žalost, Austrija propadne, onda bi Slovenci i Hrvati oblikovali posebno hrvatsko kraljevstvo...“¹⁷⁴.

Iz zapisa je vidljiva želja autora spomenice da Hrvati i Slovenci stvore vlastiti politički državni entitet, bilo u okviru Austrije ili izvan nje. Ovaj je događaj opisao i jedan od sudionika, hrvatski svećenik Fran Binički:

„Kad je planuo svjetski rat, upozorih dra Rudolfa Eckerta, da bi bilo dobro, kad bi dr. Petar Rogulja pošao u Berlin, da poradi za Hrvatsku. Eckert mi odgovori, da put u Berlin vodi preko Pešte. Nato mu pisah, neka se mladi pregaoci obrate na Papu Benedikta Petnaestoga. Kad mi Rudi odpovrnu, da bi to bila dužnost starijih, pisah odmah našem Proroku – kako smo zvali Starca Mahnića – i sve mu razložih. On me pozva na domjenak na Rijeku. U kapucinskoj blagovaonici predah biskupu spomenicu, koju sam na brzu ruku bio sastavio. Ondje upoznah i O. Jozu Miloševića, provincijala konventualca iz Cresa, koji me svojim golemim

¹⁷⁴ Prema: Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana, 1971, str. 51.

stasom i jakim glasom i nehotice sjeti slavnoga Hrvoja. Poslije objeda reče mi, da već pogađa, što sam predao biskupu, i saopći mi, da je već sam predao Papi Spomenicu, u kojoj ga moli, neka posreduje u korist Hrvatske, ali ne će biti suvišno, ako se obrate složno narodni prvaci na Sv. Oca. Dogovorismo se, da ću ja pribрати povijesne podatke, otac Jozo će obraditi pravnu stranu, a biskup će Mahnić sve složiti i prevesti. Kad je sve bilo gotovo, pozove Mahnić na sastanak sve uglednije. Među drugima dođe Don Frane Bulić, dr Matko Laginja, dr Krek itd. Biskup pročita i razloži Spomenicu, u kojoj se Otac kršćanstva moli, neka na mirovnoj konferenciji zagovara pravedne zahtjeve hrvatskoga naroda. Ostane li austrougarska monarhija, Hrvati i Slovenci traže svoju vladu u Zagrebu, neovisnu o Beču i Pešti. Propadne li monarhija, Hrvati i Slovenci biraju sebi vladara posve slobodno... Kasnije Milošević dodade i treću mogućnost, da se Hrvati mogu složiti i s drugima izvan monarhije. [...]

Mahnićevu spomenicu odnese u Rim O. Milošević i O. M. Škrivanić. Papa primi vrlo ljubezno izaslanike i obeća, da će za hrvatski narodu učiniti sve, što uzmogne, ako ga puste na mirovnu konferenciju.¹⁷⁵

Saborske rasprave u lipnju 1915.

Na prijedlog vladajuće koalicije o produljenju financijske nagodbe s Ugarskom Stjepan Radić dao je protuprijedlog na saborskoj sjednici 19. lipnja 1915:

„Na prvu točku današnjega dnevnoga reda, t. j. na zakonsku osnovu, kojom se financijska nagodba između kraljevine Dalmacije-Hrvatske-Slavonije i kraljevine Ugarske produljuje na daljnju godinu dana, stavljam ovaj protuprijedlog:

Temeljem tisućljetnoga neprekidnoga državnoga prava hrvatskoga, povodom sadanjega već 10 i pol mjesječnoga svjetskoga rata, u kojem je hrvatski narod po priznanju svih najviših faktora monarkije besprimjernim junaštvom, svojom požrtvovnošću i ustrajnom vjernošću dinastiji i monarkiji Habsburškoj doprinio razmjerno najveće žrtve u borbi protiv svih neprijatelja Habsburške monarkije, a u svrhu, da kraljevina Dalmacija-Hrvatska-Slavonija, kao priznato političko i kulturno središte svekolikoga naroda hrvatskoga i s njim istoplemenoga, istojezičnoga, istovjernoga i istim političkim težnjama prodahnutoga naroda slovenskoga uzmogne poslije ovoga rata okupiti sav narod hrvatsko-slovenski u jedno samostalno državno tijelo u okviru monarkije Habsburške i da za taj sav narod uzmogne izvršiti sve one društveno-opškrbne, narodno-gospodarske i narodno-prosvjetne zadaće, koje svakomu narod ovaj pregolemi rat, što dulje traje, to više nameće,

Sabor kraljevine Dalmacije-Hrvatske Slavonije zaključuje:

¹⁷⁵ Fran Binički, *Moje tamnovanje : Uspomene iz nedavnih dana*, Zagreb, 1942, str. 13–14.

1. Predlažeća zakonska osnova skida se s dnevnoga reda.
2. Saborski kraljevinski odbor izabran za produljenje današnje financijalne nagodbe između kraljevine Dalmacije-Hrvatske-Slavonije i kraljevine Ugarske ovlašćuje se na ovo troje:
 1. da bezodvlačno obavijesti kraljevinski odbor o tom, da poradi izvanrednih ratnih prilika i isto tako izvanrednih ratnih posljedica kraljevina Dalmacije-Hrvatske-Slavonije ne može nikako ostati u današnjoj financijalno-gospodarstvenoj zajednici s kraljevinom Ugarskom;
 2. da u toj obavjesti zamoli kraljevinski odbor ugarski, da se u najkraće vrijeme, a svakako do 1. srpnja 1915. sastane s kraljevinskim odborom hrvatskim, te pristane na financijalno-gospodarstvenu samostalnost kraljevine Dalmacije-Hrvatske-Slavonije...¹⁷⁶

Ivo Pilar o jedinstvu hrvatskoga naroda i pokrajina

U ožujku 1915. hrvatski pisac, političar i odvjetnik Ivo Pilar objavio je knjigu pod naslovom *Svjetski rat i Hrvati : Pokus orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata* u kojoj je dao svoj pogled na uzroke izbijanja Prvoga svjetskog rata i analizirao hrvatsku poziciju u njemu:

„Glavni i najdublji uzrok svjetskog rata jest izvanredni porast snage političke, vojničke i gospodarske Njemačkoga Carstva zadnjih 5 decenija. Oko njega se grupirao čitav niz drugotnih uzroka konflikta, koji su se svi sumirali zajedno i mogli proizvesti tako strašnu opću konflagraciju kao što je sadašnji svjetski rat. [...]

Rat od godine 1866. isključi Austriju iz Njemačkoga saveza i osigura Pruskoj prvenstvo i vodstvo. Izlučeno bi vječno takmenje između ove dvije najjače vlasti i time opasan elemenat nutarnjeg trvenja. Njemački savez postane manji, ali jedinstveniji i sredeniji. Time dobi toliko na snazi, da je Francuska carevina počela tražiti povoda da novu silu na istočnoj svojoj granici oslabi. Ova težnja dade povoda Francusko-njemačkom ratu od 1870.–1871., koji svrši potpunim porazom Francuske, padom Napoleona III. i gubitkom Elzasa i Lotaringije. [...]

Ovaj neutaživi i nemoćni strah pred rastućom moći Njemačke odgajao je u Francuzima duboku mržnju protiv sretnijim takmacima, koja je našla izraza u težnji za ‘revanche’, za odmazdom za pretrpljeni poraz godine 1870.–1871. Nijemci pako osjećajući tu mržnju te u težnji da osiguraju svoja stečenja iz god. 1870./71. sklopiše godine 1879. s Austrijom savez, kojem se pridruži 1882. Italija te isti dobi ime Trojni savez. Ova mržnja, kao i osjećaj svoje brojčane nedostatnosti prema

¹⁷⁶ *Stenografski zapisnici Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913.–1918. (od LXXXV. do uključivo CXXXI. saborske sjednice od 14. lipnja 1915. do 4. srpnja 1916.), sv. III, Zagreb, 1916, str. 44–45.*

Nijemcima, potakla je Francuze da stupe god. 1892. u savez s brojčano pučanstvom najjačom velevlasti, s Rusijom. Taj savez između liberalne republike i reakcionarne autokracije bio je prilično neprirodan, ali Francuzi trebali su brojčanu silu a Rusija je trebala silni kredit, koji je bogata Francuska podmirivala. I tako su obostrane potrebe bile dovoljno jake da svladaju nutarnju neprirodnost.¹⁷⁷

Njemačko snaženje prouzročeno povoljnim povijesnim okolnostima u drugoj polovici 19. stoljeća Francuska je osjetila kao ugrozu svoje egzistencije, stoga je došlo do rata dvije europske sile koji je završio porazom Francuske i gubitkom važnih teritorija. Taj je povijesni proces Pilar označio najvažnijim uzrokom početka Prvoga svjetskog rata. Francusko-njemačka sukobljenost dovela je do logičnog procesa sklapanja dvaju saveza čime je otvoren put za izbijanje ratnoga sukoba. Ipak, podjela na ova dva saveza postigla je određenu ravnotežu odnosa snaga, pa je do izbijanja rata došlo tek nakon što se i Velika Britanija uključila u međunarodnu podjelu, pa Pilar piše o tome kako je došlo do njenoga svrstavanja u francusko-ruski blok:

„Poznat je aksiom engleske kontinentalne politike; ona svakodobno pobija najjaču kontinentalnu silu u Europi, i kuša formirati koalicije dotičnoj najjačoj sili neprijateljskih država. Tako je pobijala Napoleona, onda Rusiju, od koje se osobito bojala da bi mogla postati opasnom po njezin istočnoindijski posjed (Krimski rat g. 1853.–1856.). Nu tu je promijenio situaciju Rusko-japanski rat god. 1904. Tu je Engleskoj uspjelo nahuškati ambiciozni i mladi japanski narod u istočnoj Aziji na Rusiju, i mandžurska katastrofa pokazala je jasno svem svijetu da ruski kolos stoji zapravo na vrlo slabim nogama.

Od onda Engleska ne smatra više Rusiju svojim najopasnijim takmacem, nego naglo rastuću Njemačku. Ovu je politiku inaugurirao osobito Edvard VII., koji je neumorno radio, putovao i agitirao za ideju da se Njemačka izolira i oslabi, eventualno i uništi.¹⁷⁸

Ovime je Pilar dovršio opisivanje glavnoga uzroka izbijanja Prvoga svjetskog rata te prelazi na drugi uzrok:

„Kraj prikazanoga glavnoga uzroka svjetskoga konflikta drugi je najglavniji uzrok: ekspanzija Rusije. Petar Veliki pregnuo je da Rusiju napravi europskom državom te je cijeli svoj život radio, organizacijski i kulturno, da svoj narod dignu. Oslanjajući se na uspjehe ovoga rada Petra Velikoga i njegovih nasljednika, Rusija se naglo razvi i ne nailazeć u malim i nekonsolidiranim azijskim državicam ozbiljnog otpora, razli se na jug i istok Azije kao nabujala rijeka kad izađe iz korita. Ruska poplava preli sve do starih velikih azijskih država: osmanlijske, perzijske, do Kine i do interesnih sfera Engleske kao vladarice istočne Indije. [...]

¹⁷⁷ Ivo Pilar, *Svjetski rat i Hrvati*, Zagreb, 2014, str. 15–16, 20.

¹⁷⁸ Isto, str. 23–24.

Cilj je ruske politike ostvarenje velikoga europsko-azijskog svjetskog carstva pod velikoruskim gospodstvom. [...]

Najveću važnost polaže Rusija na smjer svoje ekspanzije put Sredozemnoga mora. Jedno zato jerbo je to prometno najvažnije more, a drugo zato jerbo taj put vodi do Carigrada, stoljetnoga cilja težnja ruskoga naroda. Carigrad drugi Rim i prijestolnica svijeta, ishodište vjerske, državne i misaone bizantske kulture, jedna je privlačiva, sugestivna točka koja vrši neodoljivu moć na rusku dušu i fantaziju. Zato je Rusija vodila dosele šest ratova protiv Turske jer tek preko turskoga teritorija mogla je Rusija doći do Egejskog mora i Carigrada.¹⁷⁹

Rusija se, dovršivši teritorijalnu ekspanziju prema istoku, okrenula na jugozapad i pripremila se za osvajanje teritorija Austro-Ugarske i Turske, s najvažnijim ciljem: dolazak na morske dijelove tih država.

„Stadoše izbijati opreke između Monarhije i Rusije, osobito kod aneksije [Bosne i Hercegovine]. Rusija, ne budući se još oporavila od nesretnog Rusko-japanskog rata, nije se mogla upustiti u konflikt s Austro-Ugarskom i Njemačkom, premda su već onda bili vidljivi obrisi nove europske konstelacije, tzv. Antante. [...]

Što je imala značiti ova oštrica protiv Monarhije? Imala je značiti da je Rusija, ozlovoljena sa svojih brojnih bezuspješnih ratova protiv Turske, stala držati pregled nad momentima koji bi joj mogli biti na putu da to pitanje konačno riješi. Kod toga morala si je kazati da su onim časom kad su Engleska i Francuska (koje su još 1853. vodile teški Krimski rat, da spase Tursku od Rusije!), uslijed svojeg zaziranja od rastuće njemačke snage, stale na njezinu stranu, samo su još Njemačka i Austro-Ugarska one sile koje bi joj opet mogle stati na put kod konačne likvidacije Turske. Osobito pako Austro-Ugarska, koja je po svom geografskom položaju, kao djelomična balkanska vlast, na tom pitanju osobito zanimana. Zato si je Rusija morala kazati da će uspjeti u svom pravcu ekspanzije put Egejskoga mora, tj. moći likvidirati Tursku samo onda ako prije Njemačka bude oslabljena, a Austro-Ugarska skršena. [...]

I tako su se ove tri države Antante stale spremati na rat protiv Trojnog saveza, pri čemu im je došlo u korist da su poslije aneksije odnošaji između Italije i Monarhije vrlo ohladjeli tako da se moglo priličnom sigurnošću na to računati da će se Italija u slučaju rata zbilja odvrnuti od Njemačke i Austrije, pak da će Trojni sporazum imati posla samo s ove dvije države. Rat je protiv Njemačke i Austrije bio nedvojbeno zaključena stvar, samo se čini za kasniji trenutak nego što je u istinu buknuo.

Dolazi srpski intermezzo koji je bacio iskrinu u bačvu baruta, pak je sve prije polejtjelo u vis nego što je Trojni sporazum računao.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Isto, str. 24, 26.

¹⁸⁰ Isto, str. 28–30.

Sve su se međunarodne okolnosti određene interesima ovih velikih sila poklopile za početak rata, nedostajao je samo povod, a sarajevski atentat bio je upravo to. Poslije njega, povratka nije bilo:

„Monarhija videć bezdan pred kojim stoji: istraga u Sarajevu ga je dosta jasno pokazala, došla je pred odlučni moment. Monarhija je vidjela: ako propusti ovaj atentat nekažnjen, ne samo da će slijediti skoro drugi, treći, ne samo to, nego da propuštanje justifikacije uništava ugled Monarhije kao velevlasti. Monarhija navijesti Srbiji rat; Rusija se počme oružati, a već je najkasnije od konca maja pravila važne pripreme da zaštiti Srbiju i silom zapriječi justifikaciju Srbije – to je proizvelo konflikt s Njemačkom, Francuska je ugovorno bila vezana na pomoć Rusiji. Engleska pako vidjevši da je za kasnije zasnovani rat već sada neizbježiv, ne mogne propustiti prilike da ne obračuna s Njemačkom. I iz toga nastaje opća konflagracija.

To su tri glavna momenta svjetskoga rata, zaziranje i mržnja Francuske i Engleske protiv rastuće Njemačke, drugo težnja Rusije da si preko Beča otvori put u Carigrad i treće, nastojanje Srbije da prigodom svjetskoga konflikta stvori veliku Srbiju.“¹⁸¹

Ivo Pilar, dakle, već početkom 1915. veću odgovornost za stvaranje okolnosti u kojima je započeo Prvi svjetski rat pripisuje Francuskoj i Rusiji i njihovoj zabrinutosti pred rastućom njemačkom silom, nego njemačkoj želji za prostornim širenjem što je kao teza o ključnom uzroku izbijanja Prvog svjetskog rata skoro cijelo 20. stoljeće prevladavala u svjetskoj historiografiji.

U nastavku svoga djela Pilar razrađuje poslijeratnu poziciju Hrvatske i naglašava važnost održavanja političke samostalnosti, tj. individualnosti hrvatskoga naroda: „Cilj našeg narodnoga rada lako je odrediti, svi ćemo se složiti, da se sastoji u tome da održimo našu narodnopolitičku individualnost i da narodu stvorimo što bolje uvjete života i snažnoga razvitka.“¹⁸² Hrvatsku on i nadalje vidi u Monarhiji kojoj daje prednost ispred Srbije, Italije ili Njemačke: „Monarhija je narodnosna država. Sve druge državne kombinacije u koje bismo mi nakon kakve katastrofe Monarhije mogli doći bile bi narodne države. Moguće kombinacije bile bi srpska, talijanska ili njemačka država. U svakoj od ovih država, od kojih su većina izrazito šovinističke, bila bi naša narodno-politička individualnost više ugrožena nego što je danas u Monarhiji.“¹⁸³

Mogućnost srpsko-hrvatskoga narodnog ujedinjenja Pilar odlučno odbacuje, s jasnom naznakom prepoznavanja srpskog imperijalističkog plana u odnosu na Hrvate i Hrvatsku:

¹⁸¹ Isto, str. 36–37.

¹⁸² Isto, str. 124.

¹⁸³ Isto, str. 126.

„Hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo je artefakt, logičkom spekulacijom stvoren pojam koji ni u našoj povijesti ni u realnosti života oko nas nema temelja. Ono je isto toliko umotvor i snohvatica kao ilirstvo ili jugoslavenstvo. Hrvati i Srbi jesu dva srodna naroda, koja su nastala u povodu dvije samostalne jugoslavenske državne tvorbe, koje ali u povijesti nigdje ne pokazuju prirodne težnje da se ujedine. [...]

Jedinstvo na temelju ravnopravnosti između Hrvata i Srba dakle uopće nije moguće nego je ono samo jedna prijelazna faza za potpuno pretopljenje u Srpstvo. To Srbi i znaju, zato se danas toliko i oduševljavaju za to jedinstvo.“¹⁸⁴

Pri kraju knjige Pilar zaključuje jasnim viđenjem hrvatske političke budućnosti:

„Ali mi nećemo zapasti u pogrešku naše starije politike da samo rušimo, a da se ne brinemo što ćemo na mjesto srušenoga postaviti. Mi smo već iskazali da se je u zadnje vrijeme pokazao kobni smjer, da svijest o jedinstvu hrvatskih pokrajina propada, da veze pucaju, da provincijalizam nadvlađuje ideju jedinstva hrvatskog naroda. Mi smo već ustvrdili, a ovdje ponavljamo, da je ovaj kobni razvitak bio upravo posljedica nezdravog principa hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva.

Mi ćemo sada na mjesto hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva metnuti u novi red našeg političkog nastojanja princip hrvatskog narodnog jedinstva.

Taj princip u praksi znači jedinstvo hrvatskih pokrajina, hrvatskih ljudi, hrvatske kulture i hrvatskih organizacija. Mi ćemo ga prevesti i u praksu, na taj način da političke i stranačke organizacije, sve kulturne, gospodarske, socijalne institucije i sav kulturni život ne budu nikada proračunane samo za pojedine hrvatske provincije nego koliko je god samo moguće jedinstveno za cijeli hrvatski narod, gdje god on živi, i za sve hrvatske pokrajine. Ovo naravski neće ići lako i nailazit će često na zapreke u nepovoljnoj podjeli hrvatskih provincija u četiri upravna okvira, ali bit će rad, borba, koji će izvanredno ojačati našu svijest, zbližiti nas, dati nam jedinstvene poglede i tako dati realno-političnu podlogu za onu jedinstvenu državopravnu kristalizaciju na jugu Monarhije koju svi želimo.“¹⁸⁵

Kao put k samostalnoj hrvatskoj državi, koju prepoznajemo kao misao u njegovom pozivu na „jedinstvenu državopravnu kristalizaciju na jugu Monarhije“, Pilar vidi hrvatsko političko, teritorijalno, kulturno, gospodarsko i socijalno jedinstvo.

¹⁸⁴ Isto, str. 129–130.

¹⁸⁵ Isto, str. 134–135.

Jugoslavenski odbor u prvim nesporazumima sa srpskom Vladom

Uočavajući opasnost od velikosrpske politike i nastojeći za Hrvatsku izboriti ravnopravan odnos sa Srbijom, Frano Supilo 30. rujna 1915. uputio je britanskom ministru vanjskih poslova Edwardu Greyu pismo:

„I. Hrvati, Srbi i Slovenci jedan su genetički narod sa tri imena, različitih historijskih, državnopravnih i kulturnih tradicija, ali jednog jezika i jedne plemenske rase. [...]

III. Hrvatska, u užem smislu ove rieči, sa glavnim gradom Zagrebom, jest za sve Hrvate, ma gdje oni boravili, glava i srce Hrvatske, kao što je Srbija, u užem smislu, s Beogradom na čelu, glava i srce Srbstva. Hrvatima je Hrvatska sa Zagrebom integralni dio njihova individualizma, a druge su hrvatske zemlje uda toga bića.

IV. Ideja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca dovodi, u političkom pogledu, do logičke posljedice težnju rada i programa za jednim političkim ujedinjenjem u slobodnu nacionalnu državu, u kojoj će svako pleme, bolje rekuć, predstavnici svakog imena, sa svojim osobinama, tradicijama i snagama u novu formaciju donijeti svoje najbolje sile i sposobnosti. [...]

V. Ali, ovaj proces narodnog jedinstva i fuzije ne može se uspješno provesti, ako u njemu ne bude saučestvovala, sa svim svojim narodno-političkim kapitalom, Hrvatska sa Zagrebom kao prava predstavnica Hrvata i Hrvatstva.

VI. Ako sile jače od pravednosti ove pravedne ideje narodnog jedinstva hoće da zapriječe njeno ostvarenje – to jest da na pr. iz sklopa jugoslavenskih zemalja sa Srbijom izluče Hrvatsku, te je formiraju u separatno biće – onda je potrebno da Srbija u pravo vrieme učini sve one bitne reforme, narodno-političke, ustavne i kulturne, koje će onemogućiti obstanak i razvitak jedne druge, konkurentne jugoslavenske države, kao i svaki domaći i narodni rad za nju. Drugim riečima potrebno je, da se Srbija tako interno reformira, da ona jedina bude i ostane stjegonoša jedinstva Jugoslavena.

VII. Drugačije, mjesto oslobođenja, sjedinjenja i stopljenja Hrvata i Slovenaca sa Srbima, dogodio bi se, naprotiv, jedan jednostavni čin osvajanja i dominacije zahnut srpsko-ortodoksnim ekskluzivizmom. U tom slučaju Srbija bi pokazala ili da ne može, ili da neće da kao bazu svoje politike prihvati načelo narodnog jedinstva Jugoslavena, čije bi se ostvarenje imalo onda odgoditi po povoljnijih dana.

Dotle i u tom slučaju dužnost bi bila svih Hrvata tako raditi, da sve jugoslavenske zemlje, u kojima bi se većina naroda po slobodnoj svojoj volji izjavila za Hrvatsku, budu sjedinjene s Hrvatskom.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Prema: F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji : Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968, str. 54.

Supilo koristeći termin o Srbima i Hrvatima kao jednom „genetičkom“ narodu otkriva da su za njega Srbi i Hrvati imali isto podrijetlo, a ne da su jedan te isti politički narod. „Narodno jedinstvo“ Hrvate i Srbe treba voditi u ujedinjenu političku zajednicu, ali to ne znači stapanje Hrvata i Srba u jedan narod. Njegov plan ujedinjenja sadržava obvezno očuvanje hrvatskoga nacionalnog individualizma, što će ga vrlo brzo dovesti do sukoba sa srpskom politikom.

Jugoslavenski odbor svoju je politiku razradio u „Naknadnom memoaru Jugoslavenskog odbora, predanog francuskoj vladi“ 13. ožujka 1916:

„Jugoslavenski odbor, koji sastoji od predstavnika svih zemalja Austro-Ugarske, nastavnih po Hrvatima, Srbima i Slovincima, izradio je u maju 1915. spemicu, koja sadrži program o budućnosti jugoslovenskih zemalja iza rata. Ovaj program traži ujedinjenje svih jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske s jedne, te Srbije i Crne Gore s druge strane, kao jedne etničke cjeline, u jednu jedinstvenu jugoslovensku državu. Ova bi homogena nacionalna država od prilike brojila trinaest milijuna duša, te bi konačno uredila sudbinu sjevero-zapadnoga dijela Balkanskoga poluotoka. [...] Likvidacija Austro-Ugarske nužno predpostavlja rješenje jugoslovenskoga pitanja. Kraljevina Srbija nije savršeno djelo; ona je samo etapa na putu ujedinjenja Jugoslovena – provizorno stanje, koje zahtijeva konačno rješenje. Oslobođenje i ujedinjenje jedne rase na jedinstvenom zemljištu, želja je moralna, pravedna, nužna i politički mironosna. Ona se osniva na temeljima života: udovoljiti joj, znači stvarati mir, a protiviti joj se, znači izazivati nasilne trzavice. I to ne bi bio prvi primjer: Evropa već ih je takvih vidjela u prošlosti. Ova težnja znači za jugoslovensku rasu, kao organsku cjelinu, najviše dobro, za Evropu pak dobitak jednoga novog civilizatornog faktora. [...] U jugoslovenskom problemu igra hrvatsko pitanje ulogu prvoga reda. Hrvatska je jedna od najstarijih kraljevina u Evropi. U Srednjem Vijeku obuhvatala je ona, kao nezavisna država, na jugu Dalmacije sve do Neretve. Ona je po svom slobodnom izboru primila dinastiju Habsburgovaca kao svoju (1527.), nadajući se, da će u njoj naći zaštitu protiv turske najezde, koju je ona donekle zaustavila, premda je sultan iz Budima vladao Ugarskom za stoljeće i po. Politika Habsburgovaca, a poglavito politika Ugarske, išla je za tim, da oslabi, čak da i uništi individualnost Hrvatske kao države; no unatoč nejednake borbe, Hrvatska je sve do dana današnjega sačuvala stanovitu autonomiju (u unutrašnjim poslovima, u pravosuđu i u bogoštvstvu i nastavi) kao i vlastiti individualitet u zajedničkim poslovima dualistične monarhije. [...] Kad bi Hrvatska imala da ostane spojena s Ugarskom, to bi se cijeli naš narod u pravednom gnjevu podigao protiv ove uvrede i ove nepravice. [...] Po drugoj jednoj struji, namjeravalo bi se u živo zasjeći zemljište Hrvatske i Slavonije time, što bi se istočni dio Slavonije dao Srbiji, dok bi se ostali dijelovi upotrebili za druge kombinacije.“¹⁸⁷

¹⁸⁷ F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914. – 1919.*, str. 50, 53–55.

Ovdje se pak uz potvrdu želje za ujedinjenjem Srba, Hrvata i Slovenaca u program uvodi i termin „jugoslavenske rase“ pa nije potpuno jasno misle li autori da su pojmovi „rasa“ i „narod“ istoznačni pa su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, ili su oni tri naroda koji pripadaju istoj rasi – slavenskoj.

Član Jugoslavenskog odbora Nikola Stojanović opisao je prve nesporazume koje je Odbor imao s predstavnicima srpske vlade već 1915:

„Idealizam s kojim su članovi Jugoslovenskog Odbora ušli bili u akciju isključivao je svako nepoverenje prema Vladi Kraljevine Srbije. Znalo se, i pričalo po ostalim jugoslovenskim krajevima, kao i po Srbiji, o lukavstvu g. Pašića; ali se u jugoslovenskim krajevima više verovalo nego u Srbiji u isključivu upotrebu te osobine za dobro države i naroda. Bilo je doduše pojedinaca koji su u to pomalo sumnjali; ali u početku nije hteo niko da kvari dobro raspoloženje bilo kakvim primedbama ove vrste. Izjave Narodne skupštine u Nišu (od 7. decembra 1914), i obrazovanje Koalicijone Vlade, razagnali su bili sve sumnje. Išlo se u akciju kao u svatove.

Prve smetnje u tom pravcu došle su u Londonu, 1915. Poslanik Srbije, g. Mata Bošković, stavio je primedbe memoaru Jugoslovenskog Odbora, zbog državno-pravnog shvatanja o ulozi Hrvatske i zbog naziva države ‘Jugoslavijom’. Većina članova Odbora bila je uverena, da su to njegove lične skrupule; verovalo se čak, da je taj spor izglađen intervencijom g. Pašića. Tek mnogo, mnogo docnije videlo se pravo stanje stvari.

U pitanju obrazovanja takozvane ‘Jadranske Legije’, docnije ‘Jugoslovenske Legije’, došlo je prvi put do ozbiljnije diskusije s Vladom. Verovalo se ipak, da N. Pašić izbegava te nazive jedino iz obzira prema Italiji kao saveznicima...“¹⁸⁸

Spomenuta primjedba srpskog poslanika u Londonu Mate Boškovića na pismo (memoar) Jugoslavenskog odbora engleskoj vladi glasila je: „...u memoaru ne može biti govora o nekom posebnom državnom pravu Hrvatske, koje Srbi kao demokrati i pobornici principa nacionaleteta ne mogu priznati“.¹⁸⁹

Stojanović priznaje lakovjernost članova Jugoslavenskog odbora prema srpskoj politici u početku djelovanja. Stupanj njihovoga povjerenja prema Nikoli Pašiću bio je toliko velik da nikakva upozorenja na njegovu „lukavost“ nisu prihvaćali. Nisu ih osvijestile ni neočekivane poruke Pašićevih suradnika o neprihvatanju naziva „Jugoslavija“ za novu državu.

Franjo Supilo na sastanku s Antom Trumbićem 20. ožujka 1916, nezadovoljan srpskom politikom, zatražio je da Hrvati i Slovenci osnuju vlastiti Odbor koji će djelovati samostalno, i da se prekine suradnja sa srpskom vladom. Trumbić je to odbio, a naknadno 1923. i obrazložio:

¹⁸⁸ N. Stojanović, *Jugoslovenski odbor : Članci i dokumenti*, str. 24–25.

¹⁸⁹ Isto, str. 15.

„Da se je Odbor postavio isključivo na hrvatsko gledište, bio bi se raspao, a što je gore, mogli smo lako mi Hrvati, a s nama Slovenci, doživjeti najveću katastrofu podjelom naših zemalja između Italije, koja bi bila lakše ostvarila Londonski ugovor u cjelini, Srbije, koju bi podupirala Francuska u prvom redu, i valjda Austrije i Ugarske, koje bi osobito Italija bila pomagala kad je i ovako igrala na Konferenciji mira ulogu zaštitnika njihovih interesa protivu nas.“¹⁹⁰

Trumbić je, dakle, tada bio uvjeren kako bi samostalna borba Hrvata završila podjelom hrvatskih i slovenskih zemalja između Italije, Srbije, Austrije i Mađarske te se odlučio na nastavak suradnje sa srpskom vladom.

Zbog svoga je nezadovoljstva djelovanjem Jugoslavenskog odbora Frano Supilo 5. lipnja 1916. istupio iz Odbora. Svoj čin obrazložio je ovako:

„Ima već dulje vremena da nijesam ni najmanje zadovoljan s postupkom i politikom srpske vlade u promicanju i rješavanju jugoslavenskog pitanja na temelju narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca. [...]

Trojedna kraljevina sa zemljama, čije narodne većine teže njenoj orijentaciji, među kojima i u prvom redu ističem braću Slovence, jest i mora da bude Srbiji i istočnom dijelu našega naroda ravnopravni faktor, jer jedino tako može se jugoslavensko pitanje riješiti na pravednom narodnom temelju.

Još lanjske godine u Londonu, čim se je ovaj slavni Odbor sastavio, navalio je predstavnik srpske vlade da Odbor iz svoga Memoranduma mora ispustiti onaj vjekovima, historijom, i samim postojećim ostancima hrvatskih prava zajamčeni integritet Dalmacije u Hrvatskoj, koji su priznali sve hrvatske, pa i srpske stranke u Trojednici, koje stoje na stanovištu narodnog jedinstva. Isto tako ispustilo se onaj zahtjev za izraz plebiscita, ili narodne volje, što se sve grdno protivi korektnom i pravedno shvaćenom stanovištu jugoslavenskog narodnog jedinstva, a koji zahtjev nama može biti izvanredno sredstvo za obranu i revindikaciju naših zemalja, kojih se nipošto ne možemo odreći. [...]

Nakon toga, kako rekoh, srpska vlada počinila je u zastupanju ovoga pitanja mnogo propusta i pogrešaka. Najteže pogreške, po mome mnijenju, počinila je svojim držanjem za pregovora kod lanjskog (jesenskog) demarša velevlasti, i to svojim držanjem u pitanju *parcelacije Slavonije na katoličku i pravoslavnu*, zatim u svome stanovištu *glede Hrvatske*, koju je srpska vlada u svojoj noti tražila ne kao drugi ravnopravni narodni faktor u koncepciji našega narodnoga ujedinjenja, nego naprosto *kao kompenzaciju za žrtve* što će ih Srbija učiniti ustupcima u Makedoniji. [...]

Po odredbama koje je Evropa glede nas Jugoslavena dosle učinila, ako bi se ove provele, sudbina Hrvata i Slovenaca ispala bi da ne može gore. Mi smo određeni, kao rastrgani sitniš, za podmirenje svačijih računa a naša sudbina, ako bi se to ispunilo, mogla bi se prispodobiti u povijesti samo s razdiobom Poljske.

¹⁹⁰ Prema: Dragovan Šepić, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije*, sv. II, Pula – Rijeka, 1989, str. 31.

Moje je uvjerenje da bi ogromna većina Hrvata i Slovenaca odmah pretpostavila čak i ono tužno austrijsko ropstvo, negoli ove stanovite odredbe.

Jugoslavenski odbor, po mome uvjerenju, nije nikada učinio shodna koraka da se ovo strašno stanje kako treba uoči i nešto podesna odluči. [...]

Rasprave koje su se oko cijeloga ovoga spora vodile u sjednicama ovoga Odbora, mjeseca veljače, nijesu me ni najmanje uvjerile da bi se stvar putem Odbora mogla pokrenuti naprijed.¹⁹¹

Supilove sumnje i nepovjerenje prema srpskoj politici u tome trenutku postigle su razinu u kojoj je nastavak bilo kakve suradnje sa Srbijom za njega postao nemoguć. U srpskoj politici više nije vidio ni najmanju garanciju za opstanak bilo koje razine hrvatskih prava. Svojim se povlačenjem iz Odbora izjasnio za nastavak „austrijskog ropstva“ radije nego za ujedinjenje sa Srbijom koja Hrvatskoj nije davala nikakvih izgleda za ravnopravnost.

HPSS u Hrvatskom saboru 1914–1916.

Tri izabrana zastupnika HPSS-a na izborima 1913. godine Stjepan Radić, Vinko Lovreković i Tomo Jalžabetić obnašali su svoje zastupničke funkcije u Hrvatskom saboru sve do završetka Prvoga svjetskog rata, odnosno do posljednje sjednice Sabora prije prestanka njegovog rada krajem studenoga 1918. Kako izbori u vrijeme rata nisu provedeni, njihov je mandat potrajao sve do prestanka djelovanja Sabora 1918.

Tomo Jalžabetić u Saboru je govorio 11. ožujka 1914. i žestoko se okomio na mađarsku prevlast u zajedničkoj državi zazivajući promjenu odnosa ili raskid državnih veza s Mađarskom:

„Kad bi kraljevina Hrvatska po svojoj vladi i po svom zastupstvu mogla participirati u toj državnoj zajednici onako u pravu, kako mora participirati u dužnostima, onda bi mi bili na konju, onda bih ja rekao: blažena zajednica sa Ugarskom, ali dok se nama nameću trostruke dužnosti, a naša prava krnje, novac uskraćuje i gospoda prekodravska rade potpuno po onoj devizi ‘Pomozi si sam, pa će ti i Bog pomoći’, onda takva zajednica ne može hrvatski narod zadovoljiti i hrvatski narod mora sa svim silama i zakonitim sredstvima nastojati, da se ovaj odnošaj promijeni na pravednoj bazi ili da se sa nepravednim saveznikom ugovor prekine. [...] Primate gospodo na znanje – bez obzira sve stranke – ovo: bolje je ne imati sabora, nego u saboru Magjarima dati prevlast nad sobom i sankcionirati njihov šovinizam.“¹⁹²

¹⁹¹ Frano Supilo, *Izabrani politički spisi*, izbor i uvodna studija Ivo Petrinović, Zagreb, 2000, str. 277–279.

¹⁹² *Stenografski zapisnici Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913.–1918. (od XXXV. do uključivo LXXXIV. saborske sjednice od 5. ožujka 1914. do 13. srpnja 1914.)*, sv. II, Zagreb, 1914, str. 175.